

Julian Wojtkowski

Diecezja warmińska w latach 1945-1972

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 81-100

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Julian Wojtkowski

Diecezja warmińska w latach 1945—1972

WSTĘP*

Diecezja warmińska od konstytucji apostolskiej papieża Piusa XI *Lituanorum gente* z 4 kwietnia 1926 r.¹ do bulli papieża Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae Populus* z 25 marca 1972 r.² obejmowała ziemie byłych Prus Wschodnich o powierzchni 37 000 km². W maju 1944 r. liczyła 19 dekanatów, 190 parafii, 368 kapłanów diecezjalnych (64 na wojnie) i 33 zakonnych oraz 380 000 wiernych³, którzy stanowili diasporę wśród około 2 150 000 braci odłączonych wyznania ewangelickiego, nielicznych starowierów i starozakonnych⁴.

W wyniku działań wojennych w 1945 r. 500 000 mieszkańców poniosło śmierć, część uszła na Zachód, część została wywieziona na Wschód. W Okręgu Mazurskim, czyli przydzielonej Polsce części byłych Prus Wschodnich, we wrześniu 1945 r. było 268 100 mieszkańców, w tym 165 000 ludności rodzimej, 65 400 przesiedlonej i 37 700 „repatriowanej” ze Wschodu. Wśród ludności rodzimej było około 75 000 ewangelickich Mazurów, którym służyło ośmiu pastorów w 53 parafiach⁵. Do Kościoła katolickiego należało 85 000 Warmiaków i Powiślan oraz 5 000 Mazurów, wszyscy przesiedleńcy i repatrianci, łącznie 193 000 wiernych, 140 kapłanów⁶, w tym 72 warmińskich, 167 parafii w 17 dekantach. Po stronie rosyjskiej zostały 23 parafie, z których kapłanów i wiernych wysiedlono na Zachód, a kościoły pozamykano. Część z nich została przeznaczona na cele świeckie, część została rozebrana, reszta ulegała zniszczeniu.

1. RZĄDCY DIECEZJI WARMIŃSKIEJ

Biskupem warmińskim w latach 1930—1947 był Sługa Boży Maksymilian Kaller, urodzony 10 października 1880 r. w Bytomiu, wyświęcony na kapłana

* Plan niniejszego opracowania oraz kalendarium powojennych dziejów diecezji warmińskiej opracował ks. dr Andrzej Kopiczko, archidiakon kętrzyński, za co należy mu się serdeczna wdzięczność. W liście z 12 V 1993 r. pisał: „Jestem świadom, że wyczerpanie tych punktów w referacie jest niemożliwe. Można napisać na ten temat doktorat. Ale byłoby bardzo ciekawe, gdyby Ksiądz Biskup opowiedział dzieje diecezji z pamięci i z własnym komentarzem, coś w rodzaju wspomnień”.

1 E. Graf O'Rourke, *Memel*, Lexicon für Theologie und Kirche (dalej: LThK) 1935, Bd. 7, k. 74.

2 Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne, 1992, R. 47, nr 1, ss. 3—15.

3 *Personalschematismus der Diözese Ermland und der Freien Prälatur Memel. (Stand vom Mai 1944)*, hrsg. und vervielfältigt vom Bischöflich Ermländischen Generalvikariat in Frauenburg — ADWO, Ms AB H 295—a.

4 F. Buchholz, *Ermland*, LThK, 1931, Bd. 3, kk. 766—768.

5 A. Sakson, *Mazurzy — społeczność pogranicza*, Poznań 1990, ss. 78—79, 84—85, 2 i 226.

6 *Wykaz księży pracujących w diecezji warmińskiej*. Wiadomości Urzędowe Warmińskiej Diecezji, 1946, nr 1, ss. 22—26.

20 czerwca 1903 r., mianowany administratorem apostolskim w Pile 6 lipca 1926 r., wybrany na biskupa warmińskiego przez kapitułę katedralną 23 lipca 1930 r., zatwierdzony przez papieża Piusa XI 2 września 1930 r., wyświęcony na biskupa 28 października 1930 r., objął diecezję 18 listopada 1930 r.⁷ Był gorliwym duszpasterzem, znał język polski. Gdy zbliżał się front wschodni, został 7 lutego 1945 r. wywieziony przez gestapo na zachód. Powrócił do diecezji 8—10 sierpnia 1945 r. Zamieszkał w Olsztynie na plebanii św. Jakuba i snuł plany przeniesienia stolicy diecezji wraz z seminarium duchownym do Olsztyna. Gdy August kardynał Hlond, prymas Polski, wezwał wydalonego z Polski warmińskiego wikariusza generalnego ks. dr. Alojzego Marquardta do Pelplina, udał się tam osobiście i 16 sierpnia 1945 r. zrzekł się wykonywania władzy biskupiej w należącej do Polski południowej części diecezji warmińskiej. Nazajutrz wyjechał z Olsztyna do Niemiec, gdzie pełnił obowiązki biskupa przesiedlonych. Zmarł w opinii świętości 7 lipca 1947 r. we Frankfurcie nad Menem; jego grób jest w Königstein⁸.

Wikariuszem generalnym biskupa warmińskiego od 18 lutego 1931 r. był prałat Alojzy Marquardt, doktor prawa kanonicznego, urodzony w Braniewie 5 stycznia 1891 r., wyświęcony na kapłana 28 lutego 1915 r.⁹ Po wywiezieniu biskupa M. Kallera w głąb Niemiec sprawował rządy w diecezji od 7 do 10 lutego 1945 r. Wydał dowództwu Armii Czerwonej skarbiec katedralny oraz ważniejsze rękopisy i druki ze zbiorów warmińskich. Aresztowany 10 lutego 1945 r., więziony był w Pasłęku i Wystruci¹⁰. Zwolniony 11 czerwca 1945 r. z więzienia, przybył nazajutrz do Olsztyna i zamieszkał u ks. Jana Hanowskiego, kanonika honorowego, proboszcza parafii św. Jakuba i archiprezbitera w Olsztynie. W pracy pomagał mu ks. dr Franciszek Borowiec, którego mianował konsultorem diecezjalnym. 2 lipca 1945 r. wysłał do Stolicy Apostolskiej sprawozdanie o stanie diecezji. Wezwany przez władze polskie do opuszczenia kraju, 28 lipca 1945 r. udał się do Fromborka, by wraz z tamtejszymi kanonikami dokonać wyboru wikariusza kapitulnego. Został nim ks. J. Hanowski z Olsztyna. W dziesięć dni po wyjeździe prałata A. Marquardta do Niemiec, powrócił do diecezji biskup M. Kaller i władza ks. J. Hanowskiego ustała. Ks. A. Marquardt w Niemczech został 15 sierpnia 1945 r. ponownie uwięziony i wywieziony do Rosji, gdzie spędził dziesięć lat na Syberii. Po powrocie do Niemiec był wiceficyałem w Kolonii. Zmarł 1 sierpnia 1972 r.; pochowany został w Kolonii, przy prezbiterium katedry.

Prałat Jan Hanowski, urodzony w Montkach 1 lutego 1873 r., wyświęcony na kapłana 28 stycznia 1900 r., proboszcz parafii św. Jakuba w Olsztynie w latach 1924—1948. Był wikariuszem kapitulnym od 30 lipca do 8—10 sierpnia 1945 r.¹¹

7 *Verzeichnis des gesamten Klerus der Diözese Ermland nach dem Stande zu Beginn des Jahres 1938*, hrsg. vom Bischöflichen Ordinariat zu Frauenburg. Auslieferung: E. Fuhlmann, Braunsberg, s. 3.

8 B. Schwark, *Ihr Name Lebt. Ermländische Priester in Leben, Leid und Tod*, Osnabrück 1958, ss. 18—19.

9 *Verzeichnis*, 1938, s. 3.

10 G. Reißerscheid, *Die Jurisdiktionsträger des Bistums Ermland im Sommer 1945*, w: G. Adrianyi (wyd.), *Festgabe für Bernhard Stasiewski zum 75. Geburtstag*, Leverkusen-Opladen et Bonn 1980, ss. 154—158.

11 Po raz drugi wybrany został na wikariusza kapitulnego po uwięzieniu ks. W. Zinka w dniu 3 X 1953 r. Wybór ten został uznany za nieważny przez ówczesnego przewodniczącego Konferencji Biskupów Polskich, biskupa prof. dr. hab. Michała Klepacza, gdyż do grona wybierających włączono kanonika honorowego, nie mającego prawa głosu, ks. dr. Stefana Zajkowskiego.

Uratował kościoły olsztyńskie od spalenia. Ceniony był jako niestrudzony spowiednik. Zmarł 10 lipca 1968 r. w 96 roku życia i 68 kapłaństwa; pochowany na cmentarzu w Jonkowie¹².

Ks. Teodor Bensch, urodzony w Buku 13 marca 1903 r., magister nauk prawno-ekonomicznych, doktor prawa kanonicznego, wyświęcony na kapłana w 1932 r. w Poznaniu, zastępca profesora na wydziale prawa kanonicznego KUL, podczas wojny wykładowca na tajnym Uniwersytecie Ziem Zachodnich. 15 sierpnia 1945 r. mianowany na mocy najspecialniejszych uprawnień Stolicy Apostolskiej przez Prymasa Polski Augusta kardynała Hlonda administratorem apostolskim polskiej części diecezji warmińskiej, sprawował rządy od 1 września 1945 r. do 26 stycznia 1951 r. Wywieziony z diecezji przez władze komunistyczne w ramach rzekomej likwidacji tymczasowości na Ziemiach Odzyskanych w przededniu ustanowienia Niemieckiej Republiki Demokratycznej, pracował pięć lat w sekretariacie prymasa Polski. 28 kwietnia 1951 r. mianowany przez papieża Piusa XII na biskupa w Gorzowie, przyjął potajemnie święcenia biskupie w Poznaniu 21 września 1954 r. z rąk arcybiskupa Walentego Dymka, ingres do katedry gorzowskiej odbył 16 grudnia 1956 r.; zmarł w Szczecinie 7 stycznia 1958 r. Pozostał w pamięci jako autor pionierskiej pracy doktorskiej o wpływie chorób umysłowych na ważność umowy małżeńskiej w prawie kanonicznym (Lublin 1936), oraz jako charyzmatyczny odnowiciel życia Kościoła na Warmii po II wojnie światowej¹³.

Ks. Albert Zink, urodzony w Bydgoszczy 23 kwietnia 1902 r., wyświęcony na kapłana 8 lutego 1925 r., pracował jako wikariusz w Gryźlinach i Sząbruku, jako proboszcz w Barczewku i Lesinach. 2 stycznia 1945 r. uwięziony, wyszedł na wolność w marcu 1946 r. Po krótkiej pracy wikariuszowskiej w Gietrzwałdzie został mianowany notariuszem kurii biskupiej. 26 stycznia 1951 r., w dniu wywiezienia administratora apostolskiego ks. T. Bensch, rada konsultorów diecezjalnych wybrała ks. Wojciecha (spolszczona postać imienia Albert, Adalbert) Zinka na wikariusza kapitulnego. Wybór był nieważny na skutek wmiśzania się władz państwowych. Prymas Stefan Wyszyński mianował przeto ks. W. Zinka swoim wikariuszem generalnym na Warmii. W tydzień po aresztowaniu prymasa Stefana kardynała Wyszyńskiego także ks. W. Zink pozbawiony został wolności 3 października 1953 r. Powrócił na Warmię 5 grudnia 1956 r. i był wikariuszem generalnym aż do śmierci 9 września 1969 r. Pozostawił pamięć niezłomnej wierności Kościołowi¹⁴. Bronił prymasa Stefana kardynała Wyszyńskiego w parze „Niemiec i pies”. W maju 1960 r. odznaczony został przez papieża Jana XXIII godnością protonotariusza apostolskiego.

Po aresztowaniu ks. W. Zinka warmińska kapituła katedralna wybrała najpierw na wikariusza kapitulnego ks. Jana Hanowskiego, a gdy przewodniczący Konferencji Biskupów Polskich, biskup prof. dr hab. Michał Klepacz z miasta Łodzi orzekł, że wybór jest nieważny, z powodu udziału w posiedzeniu wyborczym kapituły nie mającego prawa głosu kanonika honorowego, ks. dr. Stefana Zajkowskiego, 11 października 1953 r. kapituła wybrała wskazanego

12 *Ś.p. Ks. Jan Hanowski*, *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne* (dalej: WWD), 1969, s. 34.

13 A. Szorc, *Bensch Teodor bp.*, *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 2, Lublin 1985, kk. 275—276.

14 *Ś.p. Ks. Infutut Wojciech Zink*, WWD, 1970, ss. 53—56.

przez biskupa Klepacza ks. prof. dr. hab. Stefana Biskupskiego, który 16 października 1953 r. od biskupa M. Klepacza otrzymał prawa i obowiązki biskupa rezydencjalnego.

Ks. S. Biskupski urodził się 1 kwietnia 1895 r. w Koluszkach, wyświęcony został w 1917 r. we Włocławku. W 1922 r. zdobył doktorat, a w 1937 r. habilitację z prawa kanonicznego na wydziale teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Wojnę spędził w obozach koncentracyjnych. W 1945 r. objął katedrę historii prawa kanonicznego. W latach 1954—1966 był dziekanem wydziału prawa kanonicznego ATK¹⁵. 30 października 1956 r. zrezygnował ze stanowiska wikariusza kapitulnego warmińskiego. Kardynał prymas S. Wyszyński przyjął rezygnację 28 listopada 1956 r. Ks. S. Biskupski był z powołania nauczycielem akademickim. Jako rządca diecezji nie czuł się dobrze. Zmarł 31 maja 1973 r. w Warszawie.

Biskup Tomasz Wilczyński, doktor teologii i licencjat nauk biblijnych, urodził się w Parczewie 18 września 1903 r. Studia ukończył w Rzymie. Święcenia kapłańskie otrzymał 1 sierpnia 1926 r. z rąk biskupa lubelskiego Mariana Leona Fulmana. Pracował jako wykładowca, wicerektor i rektor w lubelskim seminarium duchownym. Mianowany przez papieża Piusa XII biskupem w Olsztynie 27 kwietnia 1951 r., nie mógł objąć stanowiska ze względu na sprzeciw władz komunistycznych. Mianowany 25 maja 1952 r. biskupem pomocniczym lubelskim, przyjął święcenia 29 czerwca 1952 r. Diecezję warmińską objął przez prokuratora 5 grudnia 1956 r. Ingres do kościoła św. Jakuba w Olsztynie odbył 16 grudnia 1956 r. Po dziewięciu latach wytężonej pracy w diecezji, na konferencjach i w komisjach Episkopatu Polski oraz I i III sesji soboru watykańskiego II (1962 i 1964 r.), zmarł 5 sierpnia 1965 r. Pochowany został w olsztyńskiej współkatedrze. Rzucił myśl budowy seminarium duchownego. Podbił serca diecezjan duchownych i świeckich swym bezpośrednim sposobem bycia¹⁶.

Biskup Józef Drzazga, urodzony 4 lipca 1914 r. w Wolicy, po ukończeniu gimnazjum biskupiego i seminarium duchownego w Lublinie został wyświęcony na kapłana 30 października 1938 r. przez biskupa Władysława Goralą. Studiował filozofię w Rzymie i Lublinie, gdzie 27 czerwca 1950 r. zdobył doktorat. Był wicerektorem lubelskiego seminarium duchownego i wykładowcą psychologii na KUL. Mianowany 5 maja 1958 r. biskupem pomocniczym warmińskim, przyjął święcenia 31 sierpnia 1958 r. w Olsztynie. Pełnił obowiązki rektora Warmińskiego Seminarium Duchownego i wikariusza generalnego. 7 sierpnia 1965 r. został wybrany na wikariusza kapitulnego, 25 maja 1967 r. mianowany administratorem apostolskim, 28 czerwca 1972 r. biskupem warmińskim, pierwszym Polakiem po Ignacym Krasickim (1796), 5 marca 1973 r. przez papieża Pawła VI odznaczony przywilejem paliusza. Zmarł 12 września 1978 r. Wznowił starania o beatyfikację Stanisława Hozjusza, rozbudował seminarium o pomieszczenie archiwum i biblioteki, ukazał Stolicy Apostolskiej potrzebę

15 A. Petrani, *Biskupski Stefan*, EK, t. 2, Lublin 1985, kk. 619—620.

16 J. Jestadt, *Ś.p. Książdz Biskup Dr Tomasz Wilczyński*, WWD, 1966, ss. 24—27.

wskrzeszenia diecezji pomezkańskiej, zatwierdził na prawie diecezjalnym objawienia gietrzwałdzkie¹⁷.

Równolegle do polskiej hierarchii kościelnej w diecezji warmińskiej istniała także hierarchia niemiecka.

Biskup Maksymilian Kaller, zrzekając się władzy w polskiej części diecezji, zachował ją do 7 lipca 1947 r. w rosyjskiej części diecezji, Królewcu i okolicy, zwanych: „krajem bez ludzi”. Biskup M. Kaller, sprawując władzę w Królewcu przez wikariusza generalnego, poświęcił się opiece nad wiernymi, przesiedlonymi z Warmii do Niemiec.

Po śmierci biskupa M. Kallera jedyny przebywający w Niemczech kanonik warmiński dr Bruno Schwark wybrał 11 lipca 1947 r. wikariusza kapitulnego, prałata Artura Kathera, urodzonego 7 grudnia 1883 r. wyświęconego 11 lutego 1906 r., ongiś proboszcza i dziekana w Elblągu. Ten mógł jedynie opiekować się ludnością warmińską w Niemczech. Zmarł w Osnabrück 25 lipca 1957 r.¹⁸

Po jego śmierci na wikariusza kapitulnego warmińskiego w Niemczech został wybrany 29 lipca 1957 r. przez kanonika B. Schwarka i prałata A. Marquardta, prałat Paweł Hoppe, urodzony z rodziców warmińskich w Berlinie 22 czerwca 1900 r., wyświęcony we Fromborku 19 lipca 1925 r. od 1938 r. proboszcz parafii św. Rodziny w Królewcu, w latach 1945—1947 wikariusz generalny biskupa M. Kallera na okręg królewiecki, wysiedlony z Królewca 30 listopada 1947 r. Jako wikariusz kapitulny opiekował się wiernymi warmińskimi w Niemczech i był członkiem konferencji biskupów niemieckich. Brał także udział w II sesji soboru watykańskiego II. Po uregulowaniu administracji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych (28 czerwca 1972) został mianowany wizytatorem apostolskim warmińskich kapłanów i wiernych w Niemczech. W 1975 r. przeszedł w stan spoczynku. Zmarł 25 września 1988 r. w szpitalu św. Józefa we Fryburgu¹⁹.

2. ORGANIZACJA DIECEZJI

Kuria Biskupia. Ordynariat biskupi diecezji warmińskiej mieścił się w pałacu Ferbera we Fromborku; podczas działań wojennych w 1945 r. uległ spaleni. To spowodowało brak ciągłości pracy. Akta dawne zachowały się w bramie południowej. Akta z lat międzywojennych i wojennych zaginęły.

Pomijając ciała doradcze, liczba urzędników była skromna. Wikariat generalny: ks. dr A. Marquardt — wikariusz generalny, ks. Jan Parschau — kanclerz, ks. Brunon Weichsel — ekonom. Oficjalat: ks. Franciszek Sander — oficjał, ks. dr Władysław Świtalski — wiceoficjał, ks. dr Brunon Gross — promotor sprawiedliwości i obrońca węzła małżeńskiego, ks. Jan Quint — aktuariusz²⁰. Obecnie w Niemczech obowiązki te spełnia 300 do 400 urzędników, zależnie od wielkości diecezji.

17 J. Obłąk, *Drzazga Józef*, EK, t. 4, Lublin 1965, ss. 242—243; Rocznik Diecezji Warmińskiej. Rok 1974, Olsztyn 1974, s. 11.

18 L. Plötz, *Fato profugi*, [Neumünster] 1965, s. 36.

19 Nekrolog: Gedenket im Gebet und Hl. Opfer des Prälaten Paul Hoppe Apostolischer Protonotar. Z fotografią zmarłego na odwrocie obrazka: Christus und Johannes. Heiligkreuztal, um 1310.

20 *Personalschematismus*, 1944, s. 2.

Organizację kurii rozpoczął administrator apostolski T. Bensch mianując kanclerzem ks. dr. Stanisława Kobyleckiego, kapłana diecezji łuckiej (na Wołyniu), profesora apologetyki w łuckim seminarium duchownym. Jednocześnie ks. Augustyn Szarnowski, proboszcz w Butrynach, został dyrektorem „Caritas”²¹. Referentem kurii był ks. Aleksander Iwanicki z Wołynia, ukrywający się pod przybranym nazwiskiem Antoni Kaliński²². Obowiązki sekretarza przejął po powrocie z niewoli ks. Wojciech Zink²³. Referat spraw małżeńskich prowadził ks. dr Stanisław Chrzanowski z diecezji sandomierskiej²⁴.

Ponieważ ze względu na brak kapłanów niemożliwe było na razie zorganizowanie sądu biskupiego dla spraw małżeńskich w Olsztynie, August kardynał Hlond, prymas Polski, na mocy najspeciallyniejszych uprawnień, otrzymanych 8 lipca 1945 r. dekretem Kongregacji dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła, zezwolił administratorowi apostolskiemu diecezji warmińskiej na przekazywanie spraw sądowych I instancji Sądowi Metropolitalnemu w Poznaniu, a II instancji Sądowi Metropolitalnemu w Warszawie, z którymi to miejscowościami istniało dogodne połączenie kolejowe²⁵. Utrzymywanie łączności z trybunałami było zadaniem referatu spraw małżeńskich.

Tak zbudowane podwaliny administracji diecezjalnej z biegiem lat rozrastały się.

Rocznik diecezjalny 1951 r. zawiera czterech referentów: nauczania religii, administracyjnego, spraw małżeńskich, miłosierdzia chrześcijańskiego. Doszła także księgowość i kasa, prowadzone przez siostry Franciszkanki Rodziny Maryi²⁶. W roku 1952 władze usunęły z diecezji ks. kanclerza S. Kobyleckiego, w następnym dwu referentów kurialnych, ks. S. Chrzanowskiego i ks. A. Iwanickiego. Liczba kurialistów spadła do czterech.

Rocznik diecezjalny 1959 ma już dwu wikariuszy generalnych: ks. W. Zinka i ks. dr. Mieczysława Karpińskiego, urodzonego 6 lutego 1904 r., wyświęconego 11 czerwca 1927 r. w Łucku. Zamiast czterech referatów są dwa wydziały: duszpasterski, prowadzony przez biskupa J. Drzazgę, oraz nauczania religii, prowadzony przez ks. Tadeusza Borkowskiego, urodzonego 27 stycznia 1922 r. w Oszmianie, wyświęconego 25 czerwca 1950 r. w Lublinie, ale dla diecezji warmińskiej²⁷.

Rocznik diecezjalny 1967 wykazuje dwu wikariuszy generalnych: biskupa dr. Jana Obłąka i ks. W. Zinka. Oprócz kanclerza ks. dr. Czesława Kulikowskiego, urodzonego 1 lutego 1907 r., wyświęconego 4 czerwca 1933 r. w archidiecezji wileńskiej, jest także wicekanclerz ks. dr Tadeusz Pawluk, urodzony 11 września 1928 r. w Horodle, wyświęcony 30 maja 1954 r. dla diecezji warmińskiej. Jest referent prawny ks. mgr Piotr Ilwicki, urodzony 8 października 1924 r. w Goleni

21 *Nominacje*, Wiadomości Urzędowe Diecezji Warmińskiej (dalej: WUDW), 1945, [wrzesień—październik—listopad—grudzień], s. 4.

22 *Wykaz księży pracujących w diecezji warmińskiej*, WUDW, 1946, R. 2, nr 1, [styczeń—luty—marzec], s. 23.

23 *Nominacje i przeniesienia*, WUDW, 1946, R. 2, nr 2 [kwiecień—maj—czerwiec], s. 20.

24 *Zmiany na stanowiskach urzędowych*, WUDW, 1947, R. 3, nr 2, [marzec—kwiecień], s. 25.

25 *Ustanowienie trybunału I i II instancji. Poznań 1 marca 1946 roku*, WUDW, 1946, R. 2, nr 1, s. 8.

26 *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji warmińskiej 1951*, Olsztyn 1951, ss. 7—9.

27 *Spis duchowieństwa i parafii diecezji warmińskiej 1959*, Olsztyn 1959.

(Rumunia), wyświęcony dla diecezji warmińskiej 6 lipca 1952 r. w Paryżu, przez nuncjusza apostolskiego Józefa Roncalli, późniejszego papieża Jana XXIII. Jest referent budownictwa sakralnego ks. dr Julian Wojtkowski, urodzony 31 stycznia 1927 r. w Poznaniu, wyświęcony dla diecezji warmińskiej 25 czerwca 1950 r. w Lublinie. Jest wydział duszpasterski z przewodniczącym biskupem dr. Józefem Drzazgą, administratorem apostolskim, oraz referatami: dobroczynności, trzeźwości, katechezy rodzinnej, duszpasterstwa młodzieży, mężczyzn, niewiast, głuchoniemych i niewidomych, liturgicznej służby ołtarza, sanktuariów. Jest wydział nauczania religii.

Pojawia się sąd biskupi, wskrzeszony w 1964 r. przez biskupa olsztyńskiego dr. Tomasza Wilczyńskiego, w następującej obsadzie: oficjał — ks. dr Stefan Zajkowski, urodzony 2 września 1901 r., wyświęcony 20 czerwca 1926 r.; sędzia instruktor — ks. mgr Piotr Ilwicki; obrońcy węzła małżeńskiego — ks. dr Bernard Danch SVD i ks. dr Tadeusz Pawluk; notariusz — ks. dr Edmund Przekop, urodzony 17 listopada 1937 r. w Woznejwi, wyświęcony dla Warmii 22 maja 1960 r.²⁸

Rocznik diecezjalny 1974, podający stan z 1 października 1973 r., a więc bezpośrednio po ustanowieniu administracji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych przez papieża Pawła VI 28 czerwca 1972 r., wykazuje nieznaczne zmiany. Nowy wikariusz generalny, biskup Julian Wojtkowski, nowy archiwariusz ks. dr Alojzy Szorc, urodzony 6 października 1935 r. w Chojnowie, wyświęcony dla Warmii 24 maja 1959 r. Nowy prokurator i administrator budynków kurialnych, ks. Stanisław Nowak, urodzony 31 marca 1929 r. w Woli Pierowej, wyświęcony dla Warmii 24 czerwca 1956 r. Nowe referaty: domniemanej śmierci, prasowy, sztuki kościelnej, spraw zakonnych, redaktor „Warmińskich Wiadomości Diecezjalnych”. W wydziale duszpasterskim nowe referaty — duszpasterstwa prawników, artystów, ekumenizmu, powołań, misyjny, oraz diecezjalny dyrektor Papieskiej Unii Misyjnej Duchowieństwa, ks. dr Władysław Turek, urodzony 11 kwietnia 1933 r. w Naszacowicach, wyświęcony dla Warmii 2 lutego 1958 r. W wydziale nauki chrześcijańskiej pojawili się diecezjalni i rejonowi wizytatorzy nauczania religii. Diecezjalnym konserwatorem zabytków był biskup dr Jan Obląk. W sądzie biskupim zaszyły jedynie zwykle zmiany osobowe²⁹.

Przez dwadzieścia siedem powojennych lat diecezja warmińska rozwinęła swą administrację, zaczynając od pięcioosobowej kurii w latach 1945/1946, a kończąc w latach 1972/1973 obsadą 35-osobową w kurii i 10-osobową w sądzie biskupim. W tym samym okresie powstała rada kapłańska, rada duszpasterska, rada gospodarcza i administracyjna, komisja liturgiczna, komisja sztuki kościelnej, komisja muzyczna, zespół egzaminatorów prosynodalnych, cenzorów książek religijnych. W roku 1964/1965 w kurii pracowało czterech wikariuszy generalnych, spełniając w dyskusjach wymogi kwadratu logicznego.

Kapituły. Warmińska kapituła katedralna we Fromborku od konkordatu z 14 czerwca 1929 r. liczyła osiem kanonii rzeczywistych i cztery honorowe³⁰. W maju

28 *Spis duchowieństwa i parafii diecezji warmińskiej 1967*, Olsztyn 1967, ss. 24—27.

29 *Rocznik Diecezji Warmińskiej. Rok 1974*, Olsztyn 1974, ss. 46—48.

30 F. Buchholz, *Ermland*, LThK, 1931, Bd. 9, k. 769.

1944 r. należeli do niej: prepozyt Franciszek Ksawery Sander, dziekan dr Alojzy Marquardt; kanonicy rzeczywisci: Andrzej Hinzmann, dr Władysław Świtalski, dr Franciszek Heyduschka, Antoni Krause, dr Bruno Schwark i dr Bruno Gross; kanonicy honorowi: Franciszek Pingel, Bernard Poschmann, Jan Hanowski i Otto Thamm³¹.

Prepozyt Franciszek Ksawery Sander zmarł 27 kwietnia 1945 r. w Brzezinach, parafia Pogrodzie, dekanat Elbląg. Dziekan dr Alojzy Marquardt przeżył dziesięć lat zesłania na Syberii, zmarł w Kolonii 1 sierpnia 1972 r. Kanonik Andrzej Hinzmann zmarł 8 marca 1945 r. w Pogrozdziu, dekanat Elbląg. Kanonik dr Władysław Świtalski został 9 lutego 1945 r. zastrzelony we Fromborku przez młodego żołnierza rosyjskiego. Kanonik dr Franciszek Heyduschka zmarł we Fromborku 2 stycznia 1946 r. Kanonik Antoni Krause zmarł w Łuksztach, parafia Pasłek, 14 kwietnia 1945 r. Kanonik dr Brunon Gross zmarł w końcu czerwca 1946 r. w rosyjskim obozie na wschód od Moskwy³².

Biskup M. Kaller uznał wyniszczenie kapituły warmińskiej za karę Bożą, wymierzoną za hitlerowską kaźń kapituły chełmińskiej.

Po wyjeździe ostatniego kanonika rzeczywistego ks. dr. Brunona Schwarka do Niemiec, administrator apostolski T. Bensch ustanowił 20 października 1948 r. zespół konsultorów diecezjalnych, złożony z następujących księży: 1) dr Stanisław Kobylecki, kanclerz kurii, 2) dr Stefan Zajkowski, rektor niższego seminarium, 3) dr Stanisław Chrzanowski, proboszcz parafii św. Jakuba w Olsztynie, 4) dr Franciszek Skalski, wikariusz adiutor parafii Serca Pana Jezusa w Olsztynie, 5) Antoni Kaliński, referent kurii, 6) Wojciech Zink, notariusz kurii, 7) mgr Jan Kozakiewicz, proboszcz w Lidzbarku, 8) Stanisław Majewski, proboszcz w Młynarach, 9) Leon Kamiński, proboszcz w Klewkach³³.

Skład warmińskiej kapituły katedralnej został uzupełniony przez prymasa Stefana Wyszyńskiego, jako prawnego i faktycznego ordynariusza diecezji warmińskiej, 1 sierpnia 1951 r. Prepozytura została nie obsadzona. Nominację na dziekana otrzymał ks. Wojciech Zink (nieważnie, gdyż ks. dr Alojzy Marquardt żył na Syberii). Kanonikami rzeczywistymi zostali księża: dr Stanisław Chrzanowski, Augustyn Szarnowski, Józef Łapot, Leon Kamiński oraz Aleksander Iwanicki. Kanonią honorową obdarowany został ks. dr Stefan Zajkowski³⁴. Po instalacji kanonicznej przeprowadzonej 14 sierpnia 1951 r. przez biskupa Antoniego Baraniaka władze bezpieczeństwa nie pozwoliły dokończyć posiłku, nakazując gościom niezwłocznie opuścić Frombork, leżący w pasie nadgranicznym.

Papież Pius XII 15 stycznia 1952 r. zatwierdził nominację ks. W. Zinka na dziekana³⁵, a odnowiona kapituła wybrała go 1 kwietnia 1952 r. na wikariusza

31 *Personalschematismus, 1944*, s. 1.

32 B. Schwark, op. cit., ss. 223–234.

33 *Constitutio coetus Consultorum dioecesanorum*, WWD, 1948, s. 13.

34 *Restitutio Capituli Cathedralis*, „Komunikaty i Rozporządzenia Kurii Biskupiej Diecezji Warmińskiej” 1951, marzec–sierpień, s. 1 (powielacz).

35 *Diecezja Warmińska, Zarządzenia* — Komunikaty — Okólnik wewnętrzny na prawach manuskryptu, 1952, nr 2, s. 2 (powielacz).

kapitulnego z polecenia prymasa Polski, który 19 tegoż miesiąca nadał mu uprawnienia biskupa rezydencjalnego³⁶.

Na prośbę biskupa olsztyńskiego dr. Tomasza Wilczyńskiego Stefan kardynał Wyszyński mocą najszczególniejszych uprawnień od Stolicy Apostolskiej otrzymanych, dekretem z 9 października 1959 r. powiększył liczbę kanoników rzeczywistych z ośmiu do dwunastu, natomiast liczbę kanoników honorowych z czterech do dwunastu. Gremium kapituły zasilili: biskup dr Józef Drzazga, wikariusz generalny ks. dr Mieczysław Karpiński, wicerektor ks. dr Julian Wojtkowski i ks. profesor dr Jan Obląk³⁷.

Kapituła dostosowała statut do zmienionych warunków życia i 15 sierpnia 1961 r. uroczyście święciła we Fromborku 700-lecie swego istnienia.

Kapituła kolegiacka w Dobrym Mieście została skasowana na rozkaz króla pruskiego Fryderyka Wilhelma z 28 września 1810 r. Wskrzyszona została mocą najszczególniejszych uprawnień Stolicy Apostolskiej przez Stefana kardynała Wyszyńskiego, prymasa Polski, dekretem z 14 maja 1960 r. na prośbę biskupa olsztyńskiego dr. Tomasza Wilczyńskiego. W skład kolegiaty weszły dwie godności i dziesięć kanonii. Papież Jan XXIII mianował prepozytem ks. mgr. Jana Kozakiewicza, a dziekanem ks. Mieczysława Sznitowskiego³⁸. Przy mianowaniu kanoników biskup chciał ściślej jednoczyć z Kościołem księży parafialnych, wciąganych do wrogich Kościołowi wspólnot.

Dekanaty i parafie. Sieć dekanalna diecezji warmińskiej w 1944 r. obejmowała 19 dekanatów, bez dekanatu kłajpedzkiego, należącego do prałatury udzielnej w Kłajpedzie, pozostającej w administracji apostolskiej biskupa warmińskiego.

Z tych 19 dekanatów w 1945 r. poza granicami Polski znalazł się dekanat sambijski i dekanat tylżycki. W Polsce pozostało tylko 17 dekanatów. Najtrwałszych okazało się osiem dekanatów na Warmii i jeden na Powiślu: Barczewo, Biskupiec, Braniewo, Dobre Miasto, Elbląg, Lidzbark, Olsztyn, Orneta i Reszel. Istniały przez cały okres do 1972 r. i istnieją nadal.

Po roku 1951 okresowy zanik przeżyły na Warmii dekanaty Jeziorany i Pieniężno, a na Powiślu Dzierzgoń, Malbork i Sztum. W tym samym czasie po wydzieleniu dekanatów morąskiego, nidzickiego³⁹ i ostródzkiego, dekanat pomezanski został przeniesiony z Iławy do Susza i przemianowany na suski. Potem powrócił do Iławy, ale jako dekanat iławski, przez co zanikła nazwa „Pomezania”. Dekanat mazurski I przemianowany został na dekanat szczyeciński. Z dekanatu mazurskiego II powstały dekanaty: elcki, giżycki, gołdapski, kętrzyński, olecki, piski i węgorzewski.

Z dekanatu lidzbarskiego na Warmii wydzielony został dekanat bartoszycki, z biskupieckiego mrągowski. Dekanat olsztyński podzielony został na północny i południowy. Wreszcie na Powiślu z dekanatu sztumskiego wydzielony został dekanat kwidzyński.

36 ADWO, Ms: Protocollion sessionum Capituli Warmiensis.

37 Powiększenie grona kapituły warmińskiej, WWD, 1960, R. 15, nr 1, s. 52.

38 Wskrzieszenie kolegiaty w Dobrym Mieście, WWD, 1961, R. 16, nr 4, ss. 14—26.

39 Jeszcze przed rokiem 1951.

Znaczenie tych zmian jest oczywiste. Na Warmii, gdzie sieć parafii katolickich była gęsta, nie powstawały ani nowe parafie, ani dekanaty, z wyjątkiem szybko rozrastającego się Olsztyna. Za to na Mazurach i Pomezanii wymiana ludności ewangelickiej na katolicką spowodowała powstanie tak wielu parafii katolickich, że konieczne stało się powołanie nowych dekanatów. W omawianym okresie bowiem liczba parafii niemal się podwoiła: ze 167 w 1945 r., do 310 w roku 1972, jak ukazuje to poniższe zestawienie:

	1944	1945	1951	1959	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Dekanaty	19	17	17	19	25	26	.	.	.	29
Parafie	190	167	148	243	245	290	304	306	307	310

Źródło: Roczniki Diecezjalne: 1944, 1951, 1959 i 1967 oraz akta „Universalis Ecclesiae Annuus Census” 1968, 1969, 1970, 1971 i 1972 (ADWO).

Odbudowa kościołów. Podwojenie liczby parafii bynajmniej nie oznacza budowy tylu nowych kościołów. Wręcz przeciwnie, w omawianym okresie powstały tylko trzy nowe kościoły: w Brzydowie, Wipsowie i Starych Jabłonkach. Jedynie ostatni z nich wybudowany został za zgodą władz, dwa pierwsze powstały w ramach tzw. dzikiego budownictwa.

Wysiłek budowlany lat powojennych skierowany był na odbudowę kościołów zniszczonych podczas działań wojennych i bezpośrednio po ich zakończeniu. Wolności budowlanej położył kres okólnik nr 3 Urzędu do spraw Wyznań z 27 marca 1957 r. Rozpoczęło się dwadzieścia pięć lat składania wniosków do planu budownictwa sakralnego, w większości odrzucanych, w mniejszości przyjmowanych pod koniec roku, na który zostały złożone.

W latach 1957—1972 diecezja warmińska otrzymała zgodę na budowę: 1 kaplicy (Stare Jabłonki) i 1 kostnicy (Hawa); przebudowę 1 kościoła (Żydowo) i 3 kaplic (Wipsowo, Brzydowo, Olsztyn-Likusy); rozbudowę 2 kościołów (Korsze, Glaznoty) i 3 kaplic (Boże, Muszaki, Kieźliny); odbudowę 3 kościołów (Kisielice, Stary Dzierżgoń, Kutry) i wieży (Henrykowo); remont 5 kościołów (Jańskowo, Szczepankowo, Durąg, Krosno, Dębowiec), 3 wież (Susz, Morąg, Biskupiec) i 1 kaplicy (Monasterzyska).

Nie zostały przywrócone do kultu katolickie kościoły parafialne we Fromborku, Morągu, Osetniku, Pierzchałach i Szalmii, zniszczone podczas działań wojennych.

Przejmowanie kościołów ewangelickich. Podstawą powstawania nowych parafii i filii katolickich na Mazurach i Pomezanii były przede wszystkim kościoły ewangelickie przejmowane dla kultu katolickiego w miarę wymiany ludności ewangelickiej na katolicką.

Na przełomie 1944 i 1945 r. w polskiej części diecezji warmińskiej było 311 kościołów ewangelickich, z których 97 powstało przed reformacją. Bezpośrednio po wojnie 182 zostały przejęte przez katolików⁴⁰, w kilku wypadkach w drodze

⁴⁰ Kościoły ewangelickie w polskiej części diecezji warmińskiej przejęte dla kultu katolickiego (budowane przed reformacją oznaczono *): Assuny*, Bajtkowo, Bałoszyce*, Banie Mazurskie, Barciany*, Bartoszyce — fara*, Bartoszyce — Św. Jan*, Biała Piska, Boguchwały, Boreczno*, Braniewo, Budry, Bukowiec, Chojnik, Cichy,

zamiany⁴¹. Przeszły one na własność diecezji warmińskiej na mocy art. 1 ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych Kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Z art. 2 te same ustawy uchwałą Rady Ministrów dalszych siedem kościołów ewangelickich przeszło w terminie ustawowym, czyli do 31 grudnia 1973 r., na własność parafii warmińskich.

Rozmowa biskupa warmińskiego dr. J. Drzazgi z biskupem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, dr. Andrzejem Wantułą, przeprowadzona 19 września 1972 r., stała się podwaliną starań o przejęcie dalszych kościołów na kult katolicki, uwieńczonych powodzeniem w następnych latach.

3. DUCHOWIEŃSTWO I WIERNI

Duchowieństwo diecezjalne. W wyniku działań wojennych z 368 księży diecezjalnych 130 straciło życie⁴², część uszła na Zachód, część została wywieziona na Wschód, dzieląc los swoich wiernych. Z początkiem 1946 r. pracowało w diecezji tylko 72 księży warmińskich, 33 kapłanów przybyło z Polski. Był to ks. dr Franciszek Borowiec z Warszawy, skierowany przez prymasa Polski, Augusta kardynała Hlonda. Wspierał on w pracy, jako notariusz, a potem konsultor diecezjalny, ks. wikariusza generalnego dr. Alojzego Marquardta, który nie znał języka polskiego. Stał u boku biskupa Maksymiliana Kallera urzędującego po powrocie z Niemiec w Olsztynie. Była grupa księży kapelanów wojskowych, wreszcie księża, którzy na skutek powiązań z Armią Krajową musieli uchodzić na Ziemię Odzyskane, niekiedy pod przybranymi nazwiskami, jak ks. Aleksander Iwanicki (ps. „Kaliński”), czy ks. prof. Jan Stępień (ps. „Janczar”).

Z falą repatriantów napłynęło z czasem około 40 księży z archidiecezji wileńskiej. Wielu księży przybyło na Warmię z diecezji łuckiej na Wołyniu dzięki

Czarne Dolne*, Czerniki*, Dąbrówka, Dębowiec*, Dobry*, Dobrzyki*, Drogosze, Drygały, Dubeninki, Durąg, Dylewo, Dziurdziewo, Elbląg — św. Pawła, Elk, Florczaki, Frednowy, Frombork, Galiny*, Gałdowo, Gardeja*, Gąski, Gdakowo, Giżycko — kaplica szpitalna, Goryń, Grabnik, Grabowo, Gudnik*, Iława*, Janikowo*, Jarnołtowo*, Jasna, Jaśkowo, Jegłownik, Jelonki, Jezioro, Jeże, Kalinowo, Kalnik, Kamieniec, Kanigowo, Karolewo, Kętrzyn — św. Jerzy*, Kiersztanowo, Kisielice*, Klusy, Kozłowo, Kraskowo, Krukłanki, Książnik, Kumielsk, Kuty, Kwidzyn — katedra*, Kwietniewo* Kwitajny, Laseczno, Lipica*, Lubochowo*, Lwowiec*, Łabędnik*, Łankiejmy*, Łęczce, Łęgowo, Łukta*, Łyna, Malbork — św. Jerzy*, Marianka*, Marwałd, Mielno*, Milejewo*, Miłakowo*, Miłki*, Miłomłyn*, Młynary*, Moltajny*, Momajny*, Morąg*, Myślice*, Nawady*, Nebrowo Wielkie, Nidzica*, Nowa Wioska, Nowica, Obrzynowo*, Olbrachtowo, Olszewo, Orzysz*, Osiek, Ostre Bardo*, Ostrokoły, Parys*, Pasłęk*, Piecki, Pieszkowo, Pietrzwałd, Piotrowice, Pisanica, Pisz, Pomorska Wieś, Pozezdrze, Próchnik, Przemark*, Przemark, Radzieję, Rakowiec Pomorski*, Rodnowo*, Rodowo, Rogale, Rozogi, Rożyńsk Wielki, Ruciane, Rudzienice, Ruszkowo, Rychliki, Rychnowo, Rydzewo, Sadlinki, Sambród, Sarnowo, Sątoczno*, Sępole*, Skarżyn, Skowrony*, Sławka Wielka, Słobity, Słonecznik, Sokolica*, Srokowo*, Stare Juchy, Stare Pole, Stare Siedlisko, Stary Dzierzgoń*, Sterławki Wielkie, Stębark, Straduny, Strużyna, Susz*, Szarejki, Szczecinki, Szkotowo, Sztum, Szymonka, Szymonowo, Świętajno Oleckie, Świętajno k. Szczytna, Święty Gaj*, Tołkiny*, Trumieje*, Trumiejki, Turośl, Waplewo, Węgielsztyn*, Węgorzewo, Wieliczki, Wigwałd, Wilamowo, Wilczęta*, Winda*, Wiśniowo, Włodowo, Wojciechy*, Wydminy, Zaborowo, Zajezierze, Zalewo*, Zastawno, Ząbrowo, Zielonka Pasłęcka, Żabin, Żelazno, Żytkiejmy.

41 Miłomłyn, Nidzica, Srokowo, Zalewo.

42 B. Schwark, op. cit.

kanclerzowi kurii biskupiej, ks. Stanisławowi Kobyłeckiemu, który wydobywał ich z innych diecezji i na Warmii starał się o znaczniejsze parafie. Przez sześć lat (od 1945 do 1951) liczba kapłanów diecezjalnych podwoiła się — ze 105 do 200.

Dopiero jednak od roku 1952 zaczął się stały wzrost, dzięki corocznym święceniom kapłańskim alumnów seminarium duchownego. Tym sposobem liczba duchowieństwa diecezjalnego osiągnęła w roku 1972 poziom 452.

Oczywiście, wzrost liczby kapłanów stanowi wypadkową wielu wektorów: liczbę święconych zwiększa liczba migracji dodatniej, kapłanów przybywających do diecezji; zmniejsza liczba zgonów, migracji ujemnej, kapłanów opuszczających diecezję, a nawet kapłaństwo.

Kapłani piastujący stanowiska kościelne na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski 28 czerwca 1972 r. zostali bullą papieża Pawła VI inkardynowani do tych diecezji, w których wtedy pracowali (por. zestawienie na s. 26).

Duchowieństwo zakonne. W maju 1944 r. w diecezji warmińskiej było 33 kapłanów zakonnych, należących do pięciu zgromadzeń: franciszkanie (Olsztyn, Malbork i Stoczek), jezuita (Królewiec i Święta Lipka), misjonarze Serca Jezusowego (Biskupiec), pallotyni (Braniewo i Reszel), redemptoryści (Braniewo)⁴³.

Po powrocie Warmii do Polski klasztory zostały obsadzone polskimi ojcami. Bernardyni objęli Olsztyn i Stoczek, utracili Malbork. Jezuita objęli Świętą Lipkę, utracili Królewiec. Redemptoryści objęli Braniewo, pallotyni Reszel. Werbiści wrócili do Pieniężna (skąd ich usunęli hitlerowcy, zamieniając seminarium misyjne na szkołę partyjną). Przybyli do diecezji franciszkanie konwentualni, obejmując katedrę pomezzańską w Kwidzynie i kościół ewangelicki św. Pawła w Elblągu. Salezjanie objęli na prośbę prymasa Augusta kardynała Hlonda Frombork, zamierzając założyć szkołę rzemiosła stolarskiego w klinice ortopedycznej, lecz prowadzili niższe seminarium duchowne. Oblaci objęli ewangelicki kościół Przemienienia Pańskiego w Iławie⁴⁴.

Z upływem lat (1951—1959) wzrastała liczba zgromadzeń. Kanonicy regularni laterańscy objęli Gietrzwałd i poewangelicki kościół Serca Pana Jezusa w Elku.

Marianie, przywiezieni przez władze bezpieczeństwa z warszawskich Bielan do Gietrzwałdu, otrzymali po Październiku 1956 r. od biskupa dr. T. Wilczyńskiego Stoczek, który utracili bernardyni z powodu internowania w klasztorze Sługi Bożego, Stefana kardynała Wyszyńskiego w latach 1953—1954. Ówczesny gwardian, Andrzej Wawro OFM, przebywał w szpitalu, gdy władze bezpieczeństwa wyniosły mu rzeczy na wieś. Po powrocie ze szpitala zmarł na raka. Marianie zostali usunięci z Bielan przez władze bezpieczeństwa robiące miejsce dla Akademii Teologii Katolickiej, złożonej z dwóch wydziałów teologicznych uniwersytetów w Krakowie i Warszawie.

Do kościoła zamkowego w Malborku przybyli orioniści.

Redemptoryści rozszerzyli swą działalność na Elbląg, obejmując kościół

43 *Personalschematismus*, 1944, s. 16.

44 *Rocznik Diecezjalny*, 1951, ss. 184—191.

baptystów, który do chwili odbudowy wypalonej świątyni służył parafii św. Mikołaja⁴⁵.

Lata 1959—1967 nie pomnożyły liczby męskich domów zakonnych, wzrastała tylko liczba kapłanów⁴⁶. Było to wynikiem prześladowania zakonów, które zmuszone były eksklaustrować swoich księży, aby pracowali w parafiach jako duchowieństwo diecezjalne. Dopiero po wydarzeniach na Wybrzeżu w grudniu 1970 r. mogli się oni ujawnić⁴⁷.

Pojawili się po raz pierwszy bazylianie, zakon obrządku wschodniego. Bernardyni objęli Miłakowo, marianie kościoł w Elblągu na *Agricoli*. W seminarium duchownym podjęli pracę misjonarze św. Wincentego Depaul. Pallotyni byli w Kisielicach, Rynie, Kwidzynie i Szymonce. Salezjanie pracowali w trzech domach zakonnych — w Sępopolu, Fromborku i Gutkowie, a ponadto w sąsiadujących z nimi parafiach w Lwowcu, Łęczu, Ostródzie, Pogroździu, Rogiedlach, Sątocznie, Skolitach, Tolkmicku i Świątkach. Saletyni założyli dom w Olsztynie. Salwatorianie pracowali w Węgorzewie, Bartoszczach i Sztumie. Sercanie od Dwu Najświętszych Serc mają dom w Gryźlinach. Wraz ze zwiększaniem się liczby zgromadzeń i domów zakonnych, zwiększyła się także w latach 1944—1972 liczba kapłanów zakonnych z 33 na 188, co ilustruje poniższe zestawienie, obejmując księży diecezjalnych i zakonnych.

Księża	1944	1945	1951	1959	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Diecezjalni	368	105	200	284	392	436	434	433	441	452
Zakonni	33	35	41	100	168	160	173	168	178	188
Razem	401	140	241	384	560	596	607	601	619	640

Seminaria duchowne. Warmińskim Seminarium Duchownym w Braniewie kierował regens z pomocą wiceregensa i ojca duchownego. Alumni chodzili na wykłady do państwowej akademii. W 1938 r. liczba alumnów wynosiła 132. W maju 1944 r. 36 alumnów służyło w wojsku, a ośmiu zginęło na froncie. Z dziewięciu profesorów akademii jeden był kapelanem wojennym⁴⁸.

Gdy na przełomie 1944 i 1945 r. zbliżał się front, seminarium zostało przeniesione do Wrocławia, a następnie dalej w głąb Niemiec, do Königstein.

Ks. administrator apostolski dr Teodor Bensch od początku swej pracy na Warmii dążył do wznowienia działalności seminarium. Najpierw zdobył budynek domu starców im. Wilhelma i Augusty, przy ul. Mariańskiej 3 w Olsztynie. Potem, zatroskany o alumnów, otworzył 1 września 1946 r. niższe seminarium duchowne w Olsztynie, powierzając stanowisko dyrektora ks. dr. Józefowi Zawadzkiemu z archidiecezji wileńskiej. W dwa lata później został on ojcem duchownym, a stanowisko dyrektora objął ks. dr Stefan Zajkowski z diecezji łuckiej. Powstały filie niższego seminarium duchownego we Fromborku, Elblągu i Ornece. Frombork prowadzili salezjanie, z ks. dyrektorem Marianem Kubrychem SDB na czele. W Elblągu wychowawcą był ks. Mieczysław Wojciuk

45 Rocznik Diecezjalny, 1959, ss. 150—155.

46 Rocznik Diecezjalny, 1967, ss. 292—298.

47 Rocznik Diecezjalny, 1974, ss. 455—467.

48 *Personalschematismus*, 1944, ss. 2—3, 15.

z archidiecezji wileńskiej. W Ornece prefektem był ks. mgr Adam Habel. Wychowankowie początkowo chodzili do państwowych szkół średnich. Gdy to stało się niemożliwe, diecezja zorganizowała nauczanie we własnym zakresie z maturami kościelnymi włącznie. W pierwszym roku pracy niższe seminarium miało kilkunastu alumnów, w drugim kilkudziesięciu, w trzecim stukilkudziesięciu. Ta mnogość powołań spowodowała otwieranie filii w różnych miejscowościach.

W roku akademickim 1948/1949 pierwszy rok filozofii z Warmii został przyjęty przez gościnne seminarium diecezji chełmińskiej w Pelplinie. Gdy z powodu licznych zgłoszeń seminarium poprosiło o zabranie alumnów warmińskich, nadszedł czas wznowienia seminarium warmińskiego. Administrator apostolski dr T. Bensch w dniu świętej Małgorzaty Marii Alacoque, 17 października 1949 r., wskrzesił seminarium warmińskie w Olsztynie.

Rektorem został ks. dr Józef Łapot z Kielc, wicerektorem ks. dr Jan Obłąk z Tarnowa, ojcem duchownym ks. mgr Antoni Jagłowski z Łucka na Wołyniu. Profesorami zostali rektor i wicektor, a ponadto ks. dr Jerzy Wirszyło z Łucka, o. dr Teofil Chodździło SVD z Pieniężna, ks. dr Mieczysław Karpiński z Łucka. Za ks. dr. J. Wirszyłę, który był proboszczem w diecezji łódzkiej, poszedł na zamianę proboszcz z Osieka, ks. pułkownik AK Stanisław Czernik z Sandomierza.

Tak dobrany zespół rozpoczął pracę z ponad 40 alumnami dwu lat studiów filozoficznych⁴⁹. W 1951 r. alumnów było 75. W roku 1959 ich liczba wzrosła do 161. W 1967 r. liczba spadła do 88, a w roku 1972 do 82.

Zmieniali się rektorzy: ks. dr Józef Łapot 1949—1958, biskup dr Józef Drzazga 1958—1962, biskup dr Jan Obłąk 1962—1968, ks. dr Henryk Gulbinowicz (obecny kardynał arcybiskup metropolita wrocławski) 1968—1970, ks. dr Władysław Turek od 4 lutego 1970 r.

Liczba profesorów wzrastała. W 1951 r. było ich ośmiu, w 1959 r. już 15, w 1967 r. 21, a w 1974 r. 26⁵⁰.

Po studiach w innych seminariach 15 kapłanów otrzymało dla diecezji warmińskiej święcenia w latach 1945—1951. Natomiast w latach 1951—1972 wyświęcono 349 kapłanów. Taki był owoc pracy seminarium w badanym okresie⁵¹.

Działające w diecezji warmińskiej seminarium misyjne ojców werbistów w latach powojennych wychowało 169 kapłanów⁵².

Zakony żeńskie. Po walce kulturalnej pozostały w diecezji warmińskiej jedynie te zgromadzenia żeńskie, które zajmowały się pielęgnowaniem chorych. Wojskowe państwo pruskie potrzebowało pracownic do szpitali wojennych, nie potrzebowało natomiast sióstr w pracy wychowawczej z dziećmi i młodzieżą.

Ostały się przeto na Warmii trzy zgromadzenia: sióstr św. Katarzyny, sióstr miłosierdzia i sióstr św. Elżbiety. Siostry miłosierdzia musiały opuścić Olsztyn po

49 WWD, 1949, R. 5, nr 5, ss. 4—5; nr 6, ss. 1—6.

50 Roczniki Diecezjalne, 1951, 1959, 1967, 1974.

51 Księga Święceń Kurii Metropolitalnej Archidiecezji Warmińskiej.

52 Ibidem.

przegranym plebiscycie. Pozostał po nich tylko ołtarz w kaplicy szpitala miejskiego z Maryją Niepokalanie Poczętą, św. Józefem i św. Wincentym Depaul, założycielem. Przetrwało rodzime zgromadzenie katarzynek z domem prowincjalnym w Braniewie i śląskie elżbietanek z domem prowincjalnym w Królewcu.

Siostry katarzynki podczas wojny zapłaciły ogromną daninę krwi: 120 straciło życie, ale zostały się i są nadal najliczniejszym zgromadzeniem żeńskim na Warmii. Elżbietanki ocalały w kilku tylko domach z bardzo nieliczną obsadą. Członkinie obu zgromadzeń szły wraz z wiernymi na Zachód i na Wschód. Tylko część ich powróciła.

Rocznik diecezjalny 1951 wykazał 98 sióstr katarzynek w 29 domach i 24 elżbietanki w siedmiu domach. Ze Wschodu przybyły dwa zgromadzenia: sióstr benedyktynek misjonarek z 32 siostrami w pięciu domach, z przełożoną generalną w Kwidzynie, i siostry tereźjanki z 17 siostrami w trzech domach, z przełożoną generalną w Ostródzie.

Z centralnej Polski przybyło kilka zgromadzeń. Misjonarki Św. Rodziny z 61 siostrami w sześciu domach. Misjonarki Przenajświętszego Oblicza w liczbie ośmiu podjęły pracę w seminarium. Córki Najczystszej Serca Maryi miały 24 siostry w dwóch domach. Franciszkanek Rodziny Maryi miały 15 sióstr w dwóch domach. Pallotyńki miały 18 sióstr w dwóch domach. Wreszcie Pasterki od Opatrzności Boskiej miały 13 sióstr w jedynym domu w Prabutach. Łącznie w 58 domach było 310 sióstr profesek i 46 nowicjuszek⁵³.

Rocznik diecezjalny 1959 wykazywał dziewięć zgromadzeń żeńskich: 15 elżbietanek w siedmiu domach, 27 franciszkanek Rodziny Maryi w trzech domach, 122 katarzynki w 25 domach, 56 benedyktynek misjonarek w trzech domach, 69 misjonarek Św. Rodziny w sześciu domach, 14 pallotynek w jednym domu, 29 tereźjanek w dwóch domach, 14 obliczanek w jednym domu i trzy siostry Imienia Jezus w jednym domu. Łącznie w 49 domach 349 sióstr i 21 nowicjuszek⁵⁴.

W roku 1967 było 13 zgromadzeń żeńskich: 66 benedyktynek misjonarek w trzech domach, 17 elżbietanek w sześciu domach, osiem franciszkanek Najświętszego Sakramentu w jednym domu klauzurowym, pięć karmelitanek bosych w jednym domu klauzurowym, 120 katarzynek w 24 domach, 24 franciszkanek Rodziny Maryi w dwóch domach, 63 misjonarki Św. Rodziny w pięciu domach, 13 pallotynek w jednym domu, dwie siostry Miłosiernego Odkupiciela w jednym domu, siedem serafitek w dwóch domach, 12 eucharystek w jednym domu, siedem Służebniczek Ducha Św. w jednym domu i 25 tereźjanek w dwóch domach. Razem w 50 domach 369 sióstr i 13 nowicjuszek⁵⁵.

W 1974 r. w diecezji istniało 14 zgromadzeń żeńskich: 68 benedyktynek misjonarek w czterech domach, 15 elżbietanek w pięciu domach, 18 jadwizanek w dwóch domach, pięć karmelitanek bosych w jednym domu, 107 katarzynek w 23 domach, dziewięć klarysek od Wiecznej Adoracji w jednym domu, 14 obliczanek w dwóch domach, 17 pallotynek w dwóch domach, 54 misjonarki

⁵³ Rocznik Diecezjalny, 1951, ss. 192—206.

⁵⁴ Rocznik Diecezjalny, 1959, ss. 156—162.

⁵⁵ Rocznik Diecezjalny, 1967, ss. 299—306.

Św. Rodziny w sześciu domach, 25 franciszkanek Rodziny Maryi w dwóch domach, pięć serafitek w dwóch domach, sześć służebniczek Ducha Św. w jednym domu, dwie służebniczki NMP w jednym domu, 14 tereżjanek w dwóch domach. Łącznie w 54 domach 359 siostr profesek i jedna zgłoszona nowicjuszka⁵⁶.

Statystyka papieska za rok 1972 podaje 412 siostr profesek, z czego wynika, że drukowane roczniki diecezjalne nie wykazują wszystkich siostr⁵⁷.

Przedstawione dane zdają się potwierdzać zdanie biskupa dr. J. Drzazgi, że diecezja warmińska jest dla zgromadzeń żeńskich mało przyciągająca. Osiem zgromadzeń pracowało w diecezji przez cały badany okres, cztery pojawiły się chwilowo, sześć przyszło do diecezji pod koniec badanego okresu. Liczba domów spadła z 58 do 54, liczba siostr wzrosła z 310 do 359, lub 412 w ciągu dwudziestu pięciu lat, lecz poza rokiem 1951 zawsze była niższa od liczby kapłanów, chociaż w Polsce z reguły jest odwrotnie.

Na marginesie trzeba zaznaczyć, że biskup dr J. Drzazga zatwierdził na prawie diecezjalnym świecki instytut życia konsekrowanego pod nazwą Instytut Służebnic Ołtarza, który uzyskał osobowość cywilno-prawną mocą ustawy z 17 maja 1989 r.

Wierni. Pod administracją niemiecką diecezja warmińska liczyła 380 000 katolików i około 2 150 000 braci odłączonych. Po wojnie w południowej i środkowej części diecezji, pozostającej w polskiej administracji, było z końcem 1945 r. 268 000 mieszkańców, w tym 165 000 Mazurów i Warmiaków, reszta to przesiedleńcy i przybysze. Liczbę katolików można ocenić na 193 000.

Od tego czasu zaczął się proces zaniku ludności miejscowej i wzrostu ludności przybyłej, aż do całkowitego niemal zaniku pierwiastka niemieckiego i pierwiastka ewangelickiego na korzyść narodu polskiego i Kościoła katolickiego. Pomagał tu największy w Polsce przyrost naturalny w latach powojennych. W roku 1972 liczba ludzi zamieszkujących w diecezji warmińskiej została oceniona na 1 250 000, w tym 1 155 000 katolików obrządku łacińskiego, 60 000 katolików obrządku wschodniego, zwanego dawniej grecko-katolickim, obecnie bizantyńsko-ukraińskim. Liczba braci odłączonych wynosiła wtedy około 35 000 osób.

Zasiedlanie diecezji warmińskiej wykazuje pewną prawidłowość. Pas przygraniczny z Polską zasiedliła ludność nadgraniczna, pomorska i plocka, łomżyńska i suwalska. Ziemie położone wewnątrz diecezji zasiedlane były przez repatriantów, zwłaszcza z Ziemi Wileńskiej. Pas nad granicą Związku Radzieckiego osiedlony został przez ludność ukraińską obrządku wschodniego. Wytworzyły się obiegowe oceny wiernych, ich religijności i ofiarności. Sławna stała się religijność wileńska i ofiarność łomżyńska, spokój pomorski i zapalność kurpiowska. Te poglądy miały wpływ na dążenia księży.

W 1944 r. na jednego kapłana przypadało 948 wiernych. We wrześniu 1945 r. 1378 wiernych, w 1968 r. 1913 wiernych, a w roku 1972 1804 wiernych. Mimo

56 Rocznik Diecezjalny, 1974, ss. 467—480.

57 Universalis Ecclesiae Annus Census 1973 (ADWO).

stałego wzrostu liczby kapłanów diecezjalnych i zakonnych, praca duszpasterska nadal była trudna i bardzo wyczerpująca.

4. DUSZPASTERSTWO I DZIAŁALNOŚĆ SPOŁECZNO-KULTURALNA

Główne nurty duszpasterstwa. Zasadniczym nurtem pracy kapłanów diecezji warmińskiej było zawsze duszpasterstwo podstawowe: liturgia mszalna i sakramentalna połączona z kaznodziejstwem i katechezą, dorocznymi rekolekcjami i co dziesięć lat urządzanymi misjami, nadto tworzenie ośrodków duszpasterskich: dojazdowych i samodzielnych, które z czasem stawały się parafiami tymczasowymi, a następnie stałymi. Do tej pracy dołączała się troska o odbudowę, zabezpieczenie i ozdobę kościołów, co bardzo jednoczyło wiernych z ich nową ojczyzną.

Na duszpasterstwo podstawowe nakładały się wieloletnie plany duszpasterskie, ogólnopolskie i diecezjalne. Zaczęło się od pracy nad ofiarowaniem narodu Niepokalanemu Sercu Maryi, bezpośrednio po wojnie, za którym stał prymas Polski sługa Boży August kardynał Hlond. Potem przyszły Jasnogórskie Śluby Narodu, Wielka Nowenna przed Millennium Chrztu, zakończona oddaniem Polski w niewolę Maryi 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze. Program ten oraz rolę ślubowania opracował Sługa Boży Stefan kardynał Wyszyński, zwany stąd Prymasem Tysiąclecia. Na lata 1962—1965 nałożyły się modlitwy i czuwania soborowe, w odpowiedzi na prośby papieża Soboru Watykańskiego II.

Charakter mieszany, krajowy i diecezjalny miało pierwsze nawiedzenie przez kopię cudownego obrazu Matki Boskiej z Jasnej Góry, które diecezja przeżywała od 21 listopada 1959 r. do 18 sierpnia 1960 r. Następnie rekolekcje intronizacyjne Serca pana Jezusa w rodzinach w 1964 r. Wreszcie koronacje obrazów Matki Boskiej w Gietrzwałdzie 10 września 1967 r., a w Świętej Lipce 11 sierpnia 1968 r. Pracami tymi kierował biskup T. Wilczyński, a po jego śmierci w roku 1965, biskup J. Drzazga.

Stowarzyszenia religijne. Bezpośrednio po wojnie odrodziły się w diecezji organizacje religijne, takie jak Krucjata Eucharystyczna dla dzieci, świetnie prowadzona w Dobrym Mieście za czasów ks. dziekana Mieczysława Sznitowskiego przez zmarłą niedawno w opinii świętości katechetkę, Leokadię Wasilewską. Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, którego działacz, a później brat kamilianin, Franciszek Trzeszczkowski został wyrzucony z pociągu, gdy pracował już jako zakrystian kościoła św. Jakuba w Olsztynie. Istniało także stowarzyszenie Żywego Różańca, tercjarstwo franciszkańskie i bractwo Straży Honorowej Najświętszego Serca Jezusowego.

Stowarzyszeniom religijnym położył kres dekret z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, oraz rozporządzenie ministra administracji publicznej z 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach. Episkopat Polski nie pozwolił na poddanie się stowarzyszeń religijnych wymogom zarejestrowania.

„Caritas” i dzieła miłosierdzia. Jedną z pierwszych czynności administratora apostołskiego dr. Teodora Bensch'a było wznowienie działalności Diecezjalnego Związku „Caritas”⁵⁸. Konieczna była ona ze względu na zubożenie ludności, tak wielkie, że w październiku 1946 r. urząd wojewódzki w Olsztynie powiadomił Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej o narastających wypadkach śmierci głodowej wśród ludności niemieckiej⁵⁹.

„Caritas” rozprowadzała pomoc nadchodzącą z Amerykańskiej Katolickiej Organizacji Charytatywnej.

Działalności Diecezjalnego Związku „Caritas”, na którego czele stał ks. Augustyn Szarnowski, położyły kres władze, które 23 stycznia 1950 r. ustanowiły zarząd przymusowy i przejęły majątek „Caritas”, tworząc pod tą samą nazwą zrzeszenie katolików świeckich, podzielone na województwa. 8 lutego 1950 r. ks. T. Bensch, jako administrator apostołski, rozwiązał Diecezjalny Związek „Caritas”.

Nauczanie dzieci i młodzieży. Bezpośrednio po wojnie nauczanie religii odbywało się w szkołach. Bardzo brakowało katechetów. Niekiedy religii uczyli nie przygotowani do tego nauczyciele innych przedmiotów. W miarę nasilania się prześladowania Kościoła zakazano nauczania religii nauczycielom, a katecheci byli usuwani ze szkoły pod zarzutem różnych wykroczeń. Dochodziło do procesów sądowych. Dogodną podstawę stanowił dekret z 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania. Nawet niepodpisanie „Apelu Sztokholmskiego” powodowało usunięcie katechety ze szkoły. Doszło do tego, że czynni katecheci stali się wielką rzadkością.

Po październiku 1956 r. nauczanie religii, jako przedmiotu nadobowiązkowego, powróciło do szkół, ale nie na długo. Zaczęło się znowu usuwanie katechetów i katechetek pod różnymi pozorami. Warmiaczkę Gertrudę Pedynę usunięto ze szkoły za polską gwarę warmińską.

Kres katechezie szkolnej położyła ustawa z 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, stanowiąca, że całokształt nauczania i wychowania w szkołach ma charakter świecki.

Rozpoczęło się organizowanie oratoriów katechetycznych po kościołach, plebaniach i budynkach kościelnych, punktów katechetycznych na wsiach, przy licznych jeszcze wówczas szkołach. Obowiązywało wtedy hasło „Tysiąc szkół na Tysiąclecie”. Warunki nauczania religii stały się uciążliwe: w podziemiach, przyziemiach, na poddaszach, wieżach, chórach, w budynkach gospodarczych. Władze utrudniały nauczanie religii, domagając się rejestracji punktów katechetycznych poza nieruchomościami Kościoła i strasząc prywatnych właścicieli represjami za udostępnianie pomieszczeń na katechezę. Powstało zjawisko punktu katechetycznego wędrownego, co tydzień u kogoś innego.

Księżom i katechetom świeckim władze zalecały podpisanie umowy o nauczanie religii, uzależniającej katechezę od państwa. Dawały w zamian wyn-

⁵⁸ WUDW, 1945, nr 1, ss. 16–17.

⁵⁹ L. Belzyt, *Stosunki narodowościowe i wyznaniowe na Warmii przed i po 1945 roku*, Studia Gdańskie, 1993, t. 9, s. 145.

grodzenie, zniżkę kolejową i ubezpieczenie społeczne, czego księża, osoby zakonne i katecheci świeccy byli pozbawieni.

Diecezja Warmińska to wszystko przetrzymała.

Archiwum, biblioteka, wydawnictwo. Archiwum diecezjalne przed wojną mieściło się w południowej bramie wzgórza katedralnego we Fromborku. Archiwariuszką była dr Annelise Birch-Hirschfeld, córka lekarza królewieckiego. Brama podczas działań wojennych ocalała. Część archiwaliów wydał Armii Czerwonej wikariusz generalny ks. dr Alojzy Marquardt. Część uległa zanieczyszczeniu i została wybrakowana podczas prac porządkowych, prowadzonych przez niefachowe siły. Większość została uratowana i zabezpieczona przez administratora apostolskiego dr. T. Benscha w Olsztynie, w budynku seminarium duchownego przy ul. Mariańskiej⁶⁰. Archiwalia z lat międzywojennych, przechowywane w kurii biskupiej, spłonęły wraz z całym pałacem Ferbera. Pierwszym archiwariuszem po wojnie został ks. dr Jan Obląk.

Zbiory biblioteczne mieściły się zasadniczo w Braniewie, skąd administrator apostolski dr T. Bensch przewoził je do Olsztyna, zabezpieczając w budynku seminarium duchownego. Pierwszym bibliotekarzem po wojnie został również ks. dr Jan Obląk. Od roku 1962 zbiory były przechowywane częściowo w budynku seminarium duchownego przy pl. Bema 2, częściowo w zabytkowej grabarzędzowni na dawnym cmentarzu ewangelickim, przy al. Wojska Polskiego.

Na rozbudowę budynku seminaryjnego przy ul. Kopernika, w celu pomieszczenia archiwum diecezjalnego i biblioteki seminaryjnej, z magazynami obliczonymi na obciążenie 1,4 tony na metr kwadratowy, przyszedł czas dopiero później.

Wydawnictwo diecezjalne założył administrator apostolski, dr T. Bensch. Wydało ono śpiewnik, katechizm, instrukcję o kanonicznym badaniu narzeczonych. Podczas wzmożonego prześladowania Kościoła władze uniemożliwiły jego działanie. Po październiku 1956 r. PAX, spodziewając się rozwiązania, starał się rozmieścić pracowników po całej Polsce. Pan Tobolewski otworzył w budynku gospodarczym parafii w Dywitach wytwórnę świec liturgicznych. Pan Jastrzębski sprawdził w Warszawie, że zezwolenie na prowadzenie Warmińskiego Wydawnictwa Diecezjalnego nie straciło ważności i rozpoczął w nim pracę.

Wydawnictwo było ograniczone planami wydawniczymi i papierem, który otrzymywało się na przydział. Rocznie wydawano kilka tomów. Mimo tych trudności, Wydawnictwo od roku 1964 rozpoczęło druk „Studiów Warmińskich”, których do roku 1972 wyszło dziewięć tomów. Bezcenny dla duszpasterstwa był druk katechizmów i śpiewników parafialnych. O własnym zakładzie poligraficznym diecezja warmińska nie mogła wtedy nawet marzyć.

Pełniejsze opracowanie dziejów powojennych diecezji powinno zawierać także warmiński wątek dziejów Unii Brzeskiej: ratowanie i umożliwianie pracy obrządku grecko-katolickiego, dziś zwanego Kościołem Bizantyńsko-Ukraińskim.

60 J. Wojtkowski, *Warmińskie Archiwa Diecezjalne*, WWD, 1948, R. 4, nr 4, ss. 38—44.

Die Diözese Ermland in den Jahren 1945—1972

Zusammenfassung

Im Mai 1944 umfaßte die Diözese Ermland Gebiete von 37 000 km Fläche, hatte 19 Dekanate, 190 Pfarren und 380 000 Gläubige, die in Diaspora inmitten von ca. 2 150 000 Abgetrennten Brüdern, vor allem Lutheranern, lebten.

In dieser Zeit wurde das Bistum durch folgende Personen regiert: Bischof von Ermland Maximilian Kaller (1930—1947), Generalvikar Aloys Marquardt (1931—1947), Kapitularvikar Jan Hanowski (1945), Apostolischer Administrator Teodor Bensch (1945—1951), Kapitularvikare Wojciech Zink (1951—1953) und Stefan Biskupski (1953—1956), Bischof in Allenstein Tomasz Wilczyński (1956—1965), Kapitularvikar — Apostolischer Administrator — Bischof von Ermland Józef Drzazga (1965—1978). Im Gebiet Königsberg, also dem Teil der Diözese, der später in die UdSSR einverleibt wurde, hatten folgende Personen die Jurisdiktion inne: Bischof von Ermland Maximilian Kaller (1945—1947), Kapitularvikar Arthur Kather (1947—1957) und Paul Hoppe (1957—1972), der später zum Apostolischen Visitator der ermländischen Priester und Gläubigen in Deutschland wurde (1972—1975).

Das Bischöfliche Ordinariat und das Bischöfliche Gericht hatten ihren Sitz ursprünglich in Frauenburg und beschäftigten sieben Geistliche. Nach dem Krieg wurde das Ordinariat nach Allenstein verlegt, beschäftigte zunächst fünf Priester, sein Kanzler wurde Dr. Stanisław Kobylecki. Das Bischöfliche Gericht wurde erst 1964 reaktiviert; sein Offizial wurde Dr. Stefan Zajkowski. In der Saison 1972/1973 beschäftigte das Ordinariat 35 Personen, das Gericht 10 Personen.

Seit dem Konkordat aus dem 14. Juni 1929 hatte das Ermländische Domkapitel acht ordentliche und vier Ehrenkanonikate. Anfang des Jahres 1945 wurden einige Domherren durch die Rote Armee erschlagen, einige starben infolge der schwierigen Lage. Nach der Ausreise des letzten ordentlichen Domherrn, Dr. Bruno Schwark, nach Deutschland wurde das Gremium der Diözesanräte im Jahre 1948 ins Leben gerufen. Im Jahre 1951 erneuerte der Primas von Polen Stefan Wyszyński das Ermländische Domkapitel: 1959 gehörten ihm 12 ordentliche und 12 Ehrendomherren. Das Stiftskapitel in Guttstadt, 1810 aufgehoben, wurde ebenfalls durch den Primas von Polen im Jahre 1960 erneuert. Es hatte 12 Mitglieder.

Nach dem Ende des 2. Weltkrieges sind im nunmehr polnischen Teil der Diözese 17 Dekanate verblieben, davon acht im Ermland und eins im Weichselland existierten durch diese gesamte Periode, bis 1972. Im Jahre 1972 gab es bereits 29 Dekanate. Die Anzahl der Pfarren wuchs von 167 im Jahre 1945 auf 310 im Jahre 1972.

Man hat nur fünf von allen während des Krieges zerstörten katholischen Gotteshäusern nicht wiederaufgebaut. Infolge einer weitgehenden Veränderung der Konfessionsstruktur (Senkung der Zahl von Protestanten und Zuwachs von Katholiken) wurden 182 ehemals evangelische Kirchen für den katholischen Kultus übernommen.

Von 368 Angehörigen des Diözesanklerus, die hier vor dem 2. Weltkrieg tätig waren, sind 130 ums Leben gekommen. Ein Teil verließ die Diözese zusammen mit der Bevölkerung; im Bistum blieben Ende 1945 nur 72 Priester. 33 weitere kamen aus dem bisherigen Territorium Polens. Im Jahre 1951 vergrößerte sich die Zahl der Geistlichen auf 200, 1972 — auf 452. Die Anzahl der Ordenspriester wuchs von 33 im Jahre 1944 auf 188 im Jahre 1972.

Das Priesterseminar hatte 1938 132 Studenten, davon waren 36 im Mai 1944 im Felde. Nachdem die Front im Winter 1944/1945 sich genähert hatte, wurde das Seminar zunächst nach Breslau und später nach Königsstein evakuiert. Im Jahre 1949 wurde das ermländische Seminar in Allenstein wiederbelebt mit Dr. Józef Łapot als Rektor und 40 Studenten. Im Jahre 1959 gab es bereits 161 Studenten, 1972 — nur 82. In den Jahren 1945—1951 wurden 15 Ermländer zu Priestern geweiht, in den Jahren 1952—1972 — 349.

Vor 1945 gab es im Bistum Ermland nur zwei weibliche Kongregationen: Katharinenschwestern und Elisabethschwwestern. Im Jahre 1972 wuchs ihre Zahl auf 14. Sie besaßen 54 Häuser mit 412 Schwestern.

Im Jahre 1944 lebten 380 000 Katholiken und etwa 2 150 000 Protestanten auf dem Gebiet der Diözese. Während des Krieges sind etwa 500 000 ums Leben gekommen, sehr zahlreiche mußten ihr Land verlassen. Ende 1945 blieben nur noch etwa 165 000 Masuren und Ermländer sowie 103 000 Neusiedler und Ankömmlinge. Insgesamt gab es 193 000 Katholiken. Im Jahre 1972 hatte die Diözese Ermland 1 250 000 Einwohner, davon 1 155 000 Katholiken im lateinischen Ritus, 60 000 Katholiken im griechischen Ritus sowie 35 000 Nichtkatholiken.

Die Seelsorge stützte sich auf gesamtpolnische Lösungen, die von Primassen August Hlond und Stefan Wyszyński verwirklicht wurden. Die Polnischen Bischöfe lösten 1949 die katholischen religiösen Vereine auf, 1950 — die kirchliche Caritas, um der Aufsicht der kommunistischen Behörden zu entgehen.

Schwierigkeiten hatte auch das Religionsunterricht, das ursprünglich in Schulen geführt wurde. Durch eine Eskalierung der Verfolgung der Kirche wurden die Religionslehrer mit Berufsverbot schikaniert. Es kam sogar zu Gerichtsverhandlungen. Im Jahre 1956 kehrte das Religionsunterricht als fakultatives Fach in die Schulen zurück, allerdings kaum für eine längere Zeit. Nachdem das Parlament 1961 ein Recht über den weltlichen Charakter der Schule erlassen hatte, begannen die Seelsorger den Religionsunterricht in Kirchengebäuden zu veranstalten.